

לשוננו לעם

עורך: מ' בר־אשר

מתוך

כרך מ-מא, תש"ן

קובץ לשנת הלשון

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

האחדות ההיסטורית של העברית – מהי?

א) כבר מימי לימודנו בבית הספר הורגלנו לשמוע כי בלשון העברית, שאנו משתמשים בה בדיבור ובכתב, נוהגים להבדיל בין סוגים שונים והם מכונים בכינויים כמו: לשון המקרא, לשון המשנה (או לשון חכמים), לשון ימי הביניים והלשון החדשה. אכן לא רק מילון מדעי כמילון בן-יהודה וספר שנועד לעוסקים בדקדוק כמו "היכל המשקלים" ליצחק אבינרי, אלא אף המילון השימושי הנפוץ של אבן-שושן, נוהגים להבדיל בין הסוגים האמורים בציונים מיוחדים, ודווקא מילונו של אבן-שושן, הגדיל מכולם, באשר בו תמצא את הציונים המיוחדים גם בכל אחת ממשמעויות המלה ובצירופי המלים. אזכיר לדוגמה:

א. הערך את: בלא ציון, לאמור לשון המקרא הוא; משמעויותיו 1, 2, 3 (לפי הסדר שנקט המילון) אף הן בלא ציון, לאמור: נהוגות הן כבר בלשון המקרא. משמעות 6 כבר מצוינת בסגול הפוך, משמע של לשון ימי הביניים היא; משמעות 4 – חבר באגודה מסוימת – מצוינת בעיגול, לאמור: של הלשון החדשה היא; הוא הדין משמעות 5 – מטפל בחולים.

ב. הצירוף "אב-בית-דין" מצוין בכוכב, כלומר בלשון המשנה הוא מצוי, והוא הדין "אב-הטמאה". אבל "אב-י-אבות-הטמאה" מצוין בסגול הפוך, להודיע כי נוצר רק בימי הביניים.

ג. משמעות 3 של אב-בית-דין, היינו הגדול שבסנהדרין; אף היא מצוינת בכוכב; ואילו משמעות 2, כלומר "ראש הדיינים בבית דין רבני", מצוינת בסגול הפוך, הווה אומר מימי הביניים היא. משמעות 1, זאת אומרת: "נשיא בית המשפט", מצוינת בעיגול, לאמור לשון חדשה היא. ואמנם ההבחנה במשמעות שבין 2 ובין 1 חדשה שבחדשה ונובעת מחוק של מדינת ישראל המבדיל בין "שופט" ובין "דִּין", בין "בית משפט" ובין "בית דין", כפי שהראיתי בספרי **במלחמתה של לשון** (יראה אור בקרוב).

ב) מנהג זה בהצגת הלשון העברית בתיאור הדקדוקי, ובייחוד בעריכת מילון, מיוסד בהנחה כי יש דבר המאחד את הסוגים ("הלשונות") האמורים

למהות אחת. אבן-שושן (כרך א' עמ' כו) מגדיר את ציוני: "סימני החטיבות הספרותיות". אך אל גא תטעה אותנו ההגדרה לחשוב כי מדובר בה בהבחנה שבין חטיבות כגון שירה מכאן ופרוזה מכאן, או דרמה מכאן ורומן מכאן, או ספרות יפה בכלל כנגד הספרות המקצועית, למשל ספרי חוקים. הציונים מכוונים לחטיבות של מקורות **כתובים** ("ספרותיים") על-פי סדר **זמניהם**. משמע שבציונים הכוונה לכרונולוגיה, לסדר **הזמנים בלשון**.

ואולם ההנחה, המוצגת כאילו היא מובנת מאליה, שעניין לנו בשרשרת לשון אחת בעלת חוליות זמן בידלות, אין מחקר הלשון יכול להסתפק בה אם היא באה מכוח **תחושה** בלבד, תחושתם של מחברי ספרי דקדוק ומילונים, אלא חייב הוא לשקול אותה אם אכן מקוימת היא בטעמים ענייניים, טעמים המחייבים אותה או לפחות אינם סותרים אותה. נדרש אפוא ביסוס עיוני להנחה זו כנגד הטענה האפשרית – ואמנם כבר נטענה – כי כל חוליה בדלה אינה אלא לשון בפני עצמה, אשר החוליה המאוחרת, ובייחוד האחרונה, בת זמננו, אינה אלא **תולדה** של הלשון הקדומה לה – בדומה לצרפתית או איטלקית או ספרדית, בזיקתן ללשון הלטינית, אבל אין היא פנים אחרות של אותה הלשון עצמה.

הטוען לאחדות היסטורית של הלשון העברית נתבע אפוא להוכיח את קיומה ולהגדיר את מהותה וגבולותיה, ולכך אמנם ייוחדו הדברים הבאים.

ג) זאת לדעת: מלת **לשון** משתמעת לכמה וכמה פנים. נוסף על ציון האיבר בגוף (בפה) ובהשאלה ממנו: (1) מכנים בה למשל עברית, ערבית, אנגלית וכיוצא באלה, כלומר כלי תקשורת של חברות גדולות המורכבות ממעמדים חברתיים שונים זה מזה על-פי הגיל, המין, ההשכלה, תנאי הקיום והכלכלה ועוד ועוד; (2) מציינים בה ייחודים שיש ליחידים המשתמשים באותו כלי התקשורת הכללי, ואומרים למשל: "לשון מנדלי" "לשון ביאליק", והכוונה למה שאפשר וראוי לכנות ביתר דיוק 'סגנון'; (3) מסמנים בה את שגם ניתן להביעו במלת "ביטוי", כמו "לשון שבועה", "לשון נדר", "לשון בקשה"; (4) ויש, בייחוד חוקרים, הנוקטים "לשון" במובן נוסח, כמו "חילופי לשונות" במקום "חילופי נוסח" (ויש מבחין בין אלה); וכן יש עוד שימושים במלת לשון. נפוץ ומקובל שימוש מבחין בין "לשון" כללית (לעיל 1) שכרגיל היא **נכתבת**, ובין לשון שכרגיל אינה נכתבת אלא לצרכים מסוימים; בייחוד לצורכי המחקר, והיא "לשון הדיבור". ההבחנה החותכת ביניהן באה כרגיל

על ביטויה בשני כינויים נבדלים: לשון (נכתבת) זכנגדה **ניב** (או להג), היינו לשון מדוברת בלבד.

התהייה על מידת אחדותה של הלשון יכולה שתיעשה בשני דרכים:

1. במישור הסינכרוני - זו תהיה תהייה על זיקת **סוגי** לשון זה לזה בשמשם יחד בזמן קצר וקצוב, כמו למשל זיקת הלשון הכללית, "הכתובה", לניבים, ותישאל השאלה אילו מהם אפשר לכוללם עמה, או אילו מהם אפשר לכוללם יחד. ידוע שאף מחוקרי לשון מובהקים יכבד לעתים לגבול גבולות חדים בין ניבים ולשייך **ניב** מן הניבים אל לשון מסוימת ולא לחברתה. כבר דנתי בבעיה זו בעת שוקלי את זיקת העברית שבתקופת התלמוד לארמית של ארץ-ישראל באותם הימים ואת זיקתה של אותה הארמית לעברית (ראה בספרי **עברית וארמית נוסח שומרון** כרך ה עמ' 257 סעיף 8.8).

2. במישור הדיאכרוני - זו תיעשה על-ידי התבוננות בחטיבת לשון מסוימת בפני עצמה בשמשה **תקופת זמן**, כרגיל ארוכה. הואיל וההשתנות בלשון במרוצת הימים היא מעיקרי מהותה, תישאל שאלה לזהותה ההיסטורית של אותה החטיבה חרף כל השינויים שנשתנתה, ובקיצור: כלום עדיין חטיבת לשון **אחת** לפנינו?

דברינו על אחדות העברית יצטמצמו ויתכוונו לבירור גבולות זהותה של הלשון **הכתובה** בשלשלת הדורות.

ז) מן המלים וצירופי המלים שהובאו לדוגמה באקראי (לעיל), והן כטיפה מן הים, נימצא למדים כי מלים שכבר נהגו בלשון בשחר ימיה, בימי המקרא ומן הסתם קודם שהועלו בספר המקרא, או מלים וצורות לשון שנתחדשו בתקופת התלמוד - עדיין הן משמשות בלשון ימינו **כצורתן** ממש ומובנות הן לכל דובר עברי, ועתים קרובות אין לצדן מלים וצורות לשון אחרות, חדשות מהן. למען הדיוק צריך לומר: "כצורתן שנמסרה לנו בכתב", הווה אומר באותיות ובניקוד (מוטב: בשיטות הניקוד), והלא אין הכתב אלא רמז קלוש למדאי לאופן שהופקו ההגאים (המסומלים באותיות ובסימני הניקוד) **בדיבור** באותם הימים הקדמונים שנקבעו המלים בחיבורי המחברים. ממילא אין לנו ידיעה של ממש בטיב השתנות מערכת הצלילים שנשמעו **בדיבור** דור אחר דור. הדוגמאות הנ"ל אף מראות כי בתוכני המלים ובצירופי המלים חלו שינויים ניכרים. מתקופה לתקופה **נוספו בהם**

תכנים חדשים. סקירת כלל אוצר הלשון לאורך דורותיה תלמדנו: (א) כל תקופה מרבה את אוצר המלים בין בדרך גזירות חדשות ובחן גזירת שמות ופעלים על-פי עקרונות מוכשרים מקדמת דנה, והלא הם שרשים ומשקלים, ובין על-ידי קליטת מלים ממקורות לעז שונים, אבל אינה נוטשת את מורשתה כליל, אלא אדרבה היא מקיימת אותה רובה ועיקרה. השינויים המסתמנים מתקופה לתקופה הם בגדר מידת שיחותן של המלים המורשות, הוותיקות, לעומת החדשות שנשתגרו. (ב) כמעט כל אוצר מלי המקרא ממשיך את חיותו בכל הדורות של הכתיבה העברית, אף הוא **בסיסי בה**. אין ספק כי לתכונה הזאת יש חלק נכבד בקיום האחדות ההיסטורית של הלשון העברית עד לימינו אנו. אבל אשר קובע את אחדות הלשון אינו זה אלא **מערכת צורותיה**.

(ה) **מערכת צורותיה** של העברית קשוחה, ויש דרגות בקשיחותה. שמות עצם לועזיים, אף השונים במבניהם משמות עבריים מקוריים, נקלטים על נקלה בעברית, ומהם אף נוטים בה כשמות עבריים ממש, כמו למשל השם איִדָּאל שאינו שקול במשקל עברי – אין לו "שורש" – והוא נוטה: איִדָּאלים, איִדָּאליו של הדור הקודם וכיו"ב. אבל לא תקלוט העברית שמות תואר בלא שתסופח אליהם סיומת, המכשירה אותם כדרך שאר השמות המתארים בעברית. ואין לך עדות מובהקת לכך מדרכם של הילדים שקלטו את מלת האנגלית fair (= הוגן) ואומרים: זה לא "פירי"! והלא אלה בוודאי אין יודעים את מקור המלה וצורתה באנגלית, אבל כיוון שהיא מלה מתארת בלשונם חובה עליה לשאת סימן היכר לתפקידה המתאר. בהגבלה זו בלבד העברית קולטת בנקל שמות מן החוץ. כנגד זה מערכת הפועל אטומה לחלוטין בפני חדירת מבנים שאינם כשל העברית. אמת, אף אוצר פועלי העברית נתעשר מפרק לפרק ממקורות הלעז – בתנאי שעלה ביד הלשון לעבר לחלוטין את צורת הלעז הזרה לעברית, כלומר להפשיט ממנה שורש. השורש והמשקלים הם הם הלז ששבשדרת העברית לאורך כל דורותיה. יסוד זה שאינו יכול להסתגל אליהם עשוי לקיים את זרותו בלשון ולהיפלט ממנה מפני מורישו העברי. דיינו להזכיר את המלים הזרות בעברית כלפני שבעים-שמונים שנה או את שפע המלים היווניות בספרות המדרש, שנועדו להם חיים קצרים בעברית. כנגד זה אשר נשזר ברקמתה

נשאר יציב בה מצד צורתו. כמובן אף הוא עשוי להשתנות בתוכנו כשאר היסודות העבריים המוֹרָשִׁים מקדמת דנה.

מעלה אני על דעתי: אילו שמע או ראה בן תקופת המקרא משפטים כמו: נגנז הספר או **פורסם** הספר, לא היה מבין משמעם של נגנז, פורסם – לא היו בלשונו – אך אילו הוחלפה מלת ספר בצורת הרבים ספרים או במלת איגרת, מן הסתם היה מחליף נגנז, פורסם לפי דרישת הדקדוק: נגנזו/ה, פורסמו/ה. ובדומה לכך בן תקופה אחרת לגבי מלים שלא ידעו בלשונו. וכי אין הדבר כן גם בימינו, כאשר ניתקל במלה עברית בתנ"ך או במקור אחר והיא אינה מובנת לנו (ועדיין לא נתפרשה כראוי)? בדרך כלל נגדיר צורתה כראוי, אף נשימנה במילון "במקומה" – בלא להבינה כלל.

קשיחות הצורה, המבנה, היא היא המקיימת את אחדות העברית לדורותיה, ואילו **תנועת התכנים** בכל צורן וצורן – שורש משקל, סיומות – היא המגוונת את פני העברית מדור לדור, עד שעשתה אותה לגמישה ובת יכולת להביע בה את כל צרכינו בזמנים החדשים. אפשר לומר כי תנועת התכנים – כלומר משמעויות הצורנים ותפקידיהם בהבעה הלשונית – היא היסוד אשר על פיו ניתן לעקוב אחר דרכי השתלשלות העברית ותמורותיה עידן אחר עידן ולתאר את תולדותיה.

ו) הסתכלות מעמיקה בתנועת התכנים תגלה לנו כי גורמיה מרובי פנים. מהם מעוגנים בתהליכים שחלו בפנימה של הלשון, מכוחה היא, כמו למשל המעבר מן הבעת פעולה חוזרת אל הבעת סבילות, כפי שקרה בפועל "הלל" בבניין התפעל, למשל: אשה יראת ה' היא תתהלל (= תחולל בפי אחרים) במשלי לא, ל, כנגד: אל יתהלל (= יהלל עצמו) חכם בחכמתו בירמיה ט, כב; מהם מותנים בהשפעה מן החוץ, הווה אומר: על-ידי שאילת משמעות, למשל יִרְקֹ כִּינוֹי לאדם חדש שלא נתנסה בעניין. התפלגות שכיחות הגורמים המקיימים את "תנועת התכנים" עשויה להשתנות מתקופה לתקופה ומחברה לחברה בתקופה אחת.

בתנאים האלה, כאשר הגוף הצורני כביכול מכסה על התהוות השינוי בתוכני הלשון, יידרשו מחוקר תולדותיה תשומת עין ולב מיוחדת וכוח חדירה רב כדי לחשוף את החדש שנתחולל בלשון במרוצת הימים, מה שאינו כן בלשון שהחדש בא על ביטוי בגוף צורני נבדל. אסתפק להדגים זה בדוגמה אחת בלבד, מתחום התחביר דווקא. הבניה התחבירית (= "צורה"):

"יש [בעבר: היה, בעתיד: יהיה] לפלוני לעשות [וכן כל פועל אחר]" מביעה בזמנים הקדומים: **רשאי** פלוני [או **אפשר** לפלוני] לעשות. ואולם זה דורות מובע בבניה זו דבר שהוא במידה מסוימת הפך האמור, כלומר: **חייב** פלוני לעשות. קביעת גבול בין זמנה של המשמעות האחת ובין זמן חברתה היא במקרה שלפנינו משימה מסובכת, ובהקשרים מסוימים אף אינה בגדר האפשר. חוקר תולדות הלשון העברית מוצא לפניו בניה תחבירית – או צורה אחרת – אחת לאורך כל ימי הלשון, אלא שתוכנה בזמן אחד אינו כתוכנה בזמן אחר. משמע לא בצורה אלא במה שהיא מבעת ההשתלשלות ההיסטורית גלומה.

כללו של הדבר: הלשון העברית הנכתבת זה למעלה משלושת אלפים שנה מוחשת ונתפסת לרבים רבים מן המשתמשים בה שהיא אחת ואחידה – בזכות דמותה **הצורנית**. ואמנם בתחום המבנה, הווה אומר כלל צורותיה וצורניה, יש בה אחידות בולטת ורציפות היסטורית ברורה. כמבנה בימינו כך מבנה נתון במקורות הכתובים (והמנוקדים) הקדומים ביותר. ברם בתכניה עתה היא שונה מאז, ואם נבחן את דמותה **הפנימית** של הלשון מתקופה לתקופה נכיר שהיא בכל תקופה בחינת בריה חדשה. לצורך הבלטת הניגוד נקטתי לשון גוזמה. האמירה שמתקופה לתקופה היא בריה **מתחדשת** – מכוונת יותר.

ז) עד כאן ניסיתי להראות את הטעמים **הענייניים**, כלומר הטבועים בטבע הלשון, שמכוחם אנו חשים את אחדות העברית מאז ועד היום. אבל בשום פנים לא יהא נכון להתעלם מן הטעמים החברתיים, והם **רצון** החברה הדוברת עברית בקיום האחדות האמורה. הרצון לקיים את האחדות ההיסטורית של הלשון הוא פנים אחרות של הרצון לקיים את רציפות המורשה הספרותית לכל דורותיה וחטיבותיה. רצון זה גלום בתכניות החינוך לכל הדרגים ומוגשם למעשה בהוראת היצירות הספרותיות, אף אותן שנתחברו בדורות הקדומים, **בעינן**, כלומר: כנתינתן בלשון ימיהן, ולא דרך תרגומן ללשון דורותינו. הניסיון הקיקיוני **לתרגם** לעברית בת זמננו ספר מספרי הנביאים, כדוגמת תרגום הברית החדשה מיוונית עתיקה ליוונית של הדורות האחרונים, נכשל. נשאר התרגום לעברית החדשה ללא הד בציבור וללא שימוש בהוראה, והשוואתו אל המקור מראה שאינו נחוץ. פרט זה מעיד יותר ממאה עדים על מגמת חברתנו שלא **להינתק** מן המקור

או "המקורות". התנ"ך והמשנה, שהם עתים קשים בלשונם להבנת בן דורנו, מתפרשים ומתבארים אבל אינם מיתרגמים. כנגד זה התלמוד בארמיותו מיתרגם. אותה המגמה באה על ביטויה בסלידה מפני כל תיקון מפליג בכתיב כל שכן מפני המרת הכתב העברי בכתב לטיני - כפי שלימדנו הניסיון, ובבקשת הכשר מן ה"מקורות" לחידושים שעלו בדקדוק, כפי שאתה שומע השכם והערב בשידורי הלשון ברדיו.

בתנאים כאלה התביעה "תפוס לשון אחרון", כשכוונתה להתנתק מן הקדמון אשר "אבד עליו הכלח" אינה אלא סיסמה בלא אחיזה במציאות החברתית והתרבותית שלנו. יש מי שחידש(?) כלח להיות מונח מקביל אל obsolete באנגלית, כלומר מלה או צורת לשון מיושנת. זה חידוש לשון מעניין לאשר אינו בנמצא בעברית. מתקשה אני למצוא "כלח" בעברית בת ימינו, ואפילו צורות המוחזקות מיושנות כמו הזמנים ההפוכים שבמקרא. אין משוררים נרתעים מלנקוט אותם בספרותנו החדשה. "לשון אחרון" ממילא נוצר מכוח היותנו "אחרונים". הוא נוצר ומתגבש בהתערבות מתמדת של הקדמון דרך כל צינורות הספרות העברית; והוא, הקדמון, כביכול מזין ללא חשך את "האחדות ההיסטורית" של העברית.